

Пос көңнүлүг тогыс. Харатаста җородтагы А.С.Пушкиннің адынаң өөн библиотекада хакас чонның культуразын пілер паза хакас тілін үгренир сағыстыҗ кизилерге өнетін клуб төстелген

ХАРАТАСТАҒЫ «НАНЧЫЛАР»

– Мин 1987 чылда Харатастагы олғаннар библиотеканыңар тогысха киргем. Ол – А.С.Пушкиннің адынаң җород библиотеканың пөлини. Андада устаҗчыбыстың палаларга хакас тілі кружоҗын төстир сағыс полған. Че ол толбин парған. Ол туста анзында кирексінис чоҗыл тіп санааннар, неке. 2011 чылда мин тынаҗа сых парғам, че істеніс чолын тохтатпаам. Мині өөн библиотеказар алып алғаннар. Амҗа теере абонемент пөлинде «Ізеніс» кафедраның библиотекары полчам. Чоохтирҗа кирек, Людмила Павловна Табачныхтың хацаннаң ал чөрчеткен сағызы амды голды. Аның күстенізінең җородтың өөн библиотеканыңда хакас культуразын пілер паза тілін үгренип алар сағыстыҗ җород чуртаҗчыларына клуб төстел парған. Аны «Нанчылар» адап салҗабыс, – чооҗын пастаан библиотеканың чыныҗызы Анна Тортомашева.

Полған ол таныҗлыҗ кирек иртен чылда. Клуб устаҗчызына чир-суҗ үгрениң литература пөлиниң библиотекары Светлана Карамашева турҗызылған. Аның өөн полысчызы «Ізеніс» кафедраның библиотекары Анна Тортомашева полыбысхан.

– Аарлыҗ арҗыстар, іче-пабаларын, үгретчилерің пос тілінең чоохтазарҗа үгрет салбаан ползалар, алай сірерге хакас чонның киби́р-чозахтарын пілерге хыныҗ, пістің клубсар киліңер. Хакас писательлерінің, поэттерінің произведениелерің хыҗырып аларҗа сағынчатсанар, А.С.Пушкиннің адынаң библиотеканың клубтың ізии сірерге азы! Ана мындаҗ чарлаҗ пиргеннер олар Харатастагы газетазар, телевидениезер паза җородтагы піриҗстер сайттарыңар. Библиотека тоҗынчылары клуб азылғаннар ідөк хыҗырыҗчыларына искиргеннер.

– Мин чир-суҗ үгрениң литература пөлинде үр ниместең тоҗынчам. Хыҗырыҗчылар аразында пос тілін пілбинчеткен хакастар асхынах нимес. Олар, пеер килзелер, тілің үгренип алар сағыстарынаң удаа үлесченнер. Аннаңар библиотеканың төстелген клуб улуг туза аҗылар тіп сағынчам, – хозылған чоохха «Нанчылар» клуб устаҗчызы.

Харатаста чурттыҗ хакастар мындаҗ пастаҗа чаксы хайғаннар. Олар «Нанчылар» клубсар хынып чөр сыхханнар паза чылыҗларны иртірбеске күстенчелер. Библиотеказар хакас өбекеліҗ, че постары орыс омалыҗ кизилер дее айланчалар. җородтагы школарда паза олған садтарында хакас культуразына паза тіліне ідөк улуг хайыҗ салылча. Аннаңар үгретчи-воспитательер клубсар тузальҗ чөптер алып аларҗа кил парчаларох. Ур ниместе Харатаста Хакасияның Улуҗлар чөбінің араласчылары полғаннар. Ол чылыҗда җородтагы улуглар чөбінің кнезіне Иван Алексеевич Доможаковты тапханнар. Амды наа устаҗчы «Нанчылар» клубтың өткін араласчызы полча. Позынаң хада ол төрт кизіні аҗылған. Людмила Павловна Табачных, Харатастагы өөн библиотеканың пасха, «Искожевский» ТОС-наң устапча. Ол төстеен клубсар чөрерге җородтагы пасха ТОС устаҗчыларың паза араласчыларың чөптеп алча. «Нанчыларзар» іди «Майский» ТОС-тың ікі кизіні хозылған.

– Амҗа туста республикада хакас тіліне улуг хайыҗ салылча. Аймах-җородтарда ол хайдаҗ синде үгренилчеткенің Хакасия правительствозы поэзы сыныхтапча. Харатаста пос тілінең чоохтасчатхан чуртаҗчылар саны көп нимес. Аннаңар пістің клуб оларҗа улуг туза аҗылар тіп ізенчем. Түрчеден, киреебіс чаксы парза, җородыбыста хакас тілі удаа истіл турар тіп сағынчабис. Андада пасказынаң пір дее хомай көрінмесіс. Республика синде иртірлчеткен улукүннерде хакас чонның культуразын ідөк турыстыра көзіт турарбыс, – үлесче сағызынаң библиотека устаҗчызы Людмила Табачных.

Хакас культуразынаң тирең танызарҗа сағынчатханнар полған на айның халҗанчы субботазиында тоҗасчалар. Чылыҗлар ікі чардыхтаң пүтчелер. Пастап Светлана Ивановна таллап алған темаларча улуг нимес искирҗилер итче. Полған на айда олар пасха полчалар. Көзидіме, февральда ол Владислав Торосовтың книҗазы хоостыра хакас чонның хыйҗа сағыстарынаңар чоох апарған. Марттың халҗанчы тынаҗ күннерінде библиотеканың тоҗазыҗ Чыл пазына чарыдылған.

– Мин Таштып чирінде чуртаам. Хада хонғаным хакас полған. 30 чыл азыра аннаң чуртап, хакас чонның культуразынаңар көп піліп алғам. Клуб араласчыларына ідөк чаксы искирҗилер читіреге күстенчем, – чарытхан «Нанчылар» клубтың устаҗчызы.

Ікинчи чардыхтагы тоҗысты хакас тілін пілчеткен, аннаң чаксы чоохтасчатхан библиотекары апарча.

Анна Дмитриевна Тортомашеваның пөҗині клуб араласчылары оларның удаа тузаланчатхан сөстерің хакас тілінең адирҗа үгрет салары полча. Көзидіме, изеннезерге, анымчохтазарҗа алай хайди чуртапчаның тіп суарҗа. Чылыҗларның ікинчи чардыхтарының чөрімін Светлана Ивановна тимнепче. Хакас тіліне оларны, нинче пілгенни, Анна Дмитриевна тілбестепче. Тузаланчалар олар аймах литературанан. Паза оларҗа чаксы полысчалар «Хакасия» газетаның «Хакас тілінең чоохтазарҗа үгрениңебіс» рубриказиында сыҗарылчатхан материаллары.

– Піссер чөрчеткеннерге литература синдегі тіліңиңиң аар үгрениңерге. Аннаңар тимнепген тоҗыстарыңиңиң



Анна ТОРТОМАШЕВА паза Светлана КАРАМАШЕВА

мин поэзы чоохтанчатхан ондайнаң тілбестеп пирчем. Іди хай-хай оой үгренилче тинчелер олар. Анан мындаҗ пос ондайлыҗ чылыҗлар соонда піс чей ісчебіс. Ол тусты даа тузальҗ иртірчебіс. Ирбен, харатаҗ чейлерінің тузаның чарытчам, – хосхан харатастагыларың хакас тілінең чоохтазарҗа үгретчеткен библиотекары.

Анна Тортомашеваның төреен-өскен чирі – Асхыс аймаандагы Кызлас аал. Аның тузиында үгрениңлер орыс паза хакас класстарына пөлілченнер. Анна Дмитриевна ноҗа-да орыс класзиында үгрениң. Че пос тілін ол хачан даа пілген, сөбіреде паза аалда аннаң на чоохтасчаннар нооза. Школа соонаң ол орыс тілі паза литература үгретчизі специальнозың таллап алған. Аҗбандагы институтта үгрениң. Пос тілі ідөк ундудылбаан. Амды ол Харатаста җородта чуртапча. Аны пос тілін пілчеткен үчүн тың улуглапчалар. Хакас улукүннерің иртірерге олған садтарыңар алай школарзар хыҗырчалар. Библиотекада, тізен, хада тоҗынчатхан арҗыстары уламох тың аарлапчалар. Ол чонының культуразынаңар кемге дее паза хайда даа улуг поҗдархаснаң чоохтапча. Анна Тортомашева чир-суҗ үгрениң литература пөлиниң библиотекары нимес, «Нанчылар» клубта ол пос көнниңе тоҗынча. Мындаҗ пастаҗны ол чүреене тың чаҗын алынча.

Светлана Карамашева национальнозы хоостыра хакас нимес, хада хонҗанының фамилиязың ал чөрче. Таштыпта ол көп чыллар аймахтың устаҗ-пастаанда тоҗынған. Че аның библиотекары специальнозы пар. Ол Кемеровтагы культура институтын тоосхан. Пөзік үгретің алған соонда Таштып аймаандагы библиотеканың үр нимес тоҗынған – 1975 чылдан 1987 чылҗа теере. Амды Светлана Ивановна хатабох пастаҗы тоҗызында. Харатаста җородтагы библиотеканың ол 2015 чылдан сыҗара. Ол хакас тілінең чоохтазарҗа үгренип аларҗа сағынча. Аннаңар, поэзының чардығың иртірбізіп, «Нанчылар» араласчыларынаң хада Анна Дмитриевнаның уроктарына манзырапча.

Библиотекадагы чир-суҗ үгрениң литература пөлинде пір стееңе толдыра хоостал парған календарь хайыҗ тартча. Аны библиотеканыңар пос ондайли Валентина Татарованың календары хоостыра тимнептірлер. Ол хыҗырыҗчыларҗа даа, клуб араласчыларына уғаа тузальҗ. Аны көріп, олар хакас чонның чыл айларынаң танысчалар, оларда хайдаҗ улукүннер иртірлчеткеніңеңер піліп алчалар. Тіліңиңиңиң аларҗа сағынчатханнарҗа книҗа-сөстіктер көзиди парох. Аны библиотекары Светлана Карамашева ідөк поэзы тимнеен.

Амды Харатастагы А.С.Пушкиннің адынаң өөн библиотеканың «Нанчылар» клуб төстегчилері апрельде иртер чылыҗа тимнен парчалар. Ол Чир ине улукүнҗе чарыдылар. Чайҗызың, тізен, хакас культуразын паза тілін үгрениңчеткен кизилеріңиң Хакасияның таныҗлыҗ чирлеріңер апар килер пөҗин пар.

Александра СУНЧУГАШЕВА

Пістің киби́рлерібіс.

Полған на нимені итчетсең, аның ондайын пілерге кирек

Пістің чонда ол чозах улуг аарласта. Ноҗа іди поларҗа, чарир ба алай чарабас па аны-мыны идерге? Анзың пістің улугларыбыс чаксы пілченнер. Амҗа чииттер киби́рлерібісті ундут таа парирлар. Аннаңар оларҗа пістің киби́рлерібістенер удаа чоохтирҗа кирек.

Итсе-де, халҗанчы туста пістің чон пос киби́рлеріне паза тіліне тартылча. Мин кічигде тоң хакастарның Маткичиг аалында өскем. Андаҗылар, удур-төдір ааллазып, чоохнаң одырарҗа най хынчаннар. Кічигде мині, чалҗыс паланы, ибде артысчаң ондай чохта, паба-ічем хада ал чөрченнер. Олар мині піреезінің тізеенде алай постарынаң хости одыртып алчаннар. Че ноҗа-да араларында пір дее одыртыпачаннар. Мин аннаңар пір дее сурастырҗабачанмын. Соонаң на, хачан мин поэзы сөбіреліҗ пол парҗанымда, маҗаа ол нимені чарыт пиргеннер.

Ирпчи аразында, пасха кизее полардан, палаларына даа одырарҗа чарабас полтыр. Ідөк паланы төзекте паба-ічем аразында чатырарҗа чарадылбинча осхас. Араларында одырза, ирпчиңи чара саапчатханҗа киліс парча. Олар соонаң чарылыс таа парарҗа аябаастар.

Мин кічигде улугларның чооҗын сым на одырып исченмін. Пірее нимені піл полбин халзам, соонаң паба-ічемнен сурчанмын. Пастап іди сым одырарҗа сидік полчан, че пола-пола көнік парыбысхам. Итсе-де, чоохчаах үр парыбысса, тооза испин, узуп салыбысчанмын.

Аннаңар даа пірсінде мині ибде иирде хоосхачаамнаң хада артыс салғаннар. Мин, тізен, чоо хорыхчам. Ол туста айналарданар, поончактарданар паза сүзеткелерденер чоохтарыңиңиң соонаң хайди истіҗ чадарзың.

СИБЕРЛИ ИДП, ИПТИҒ ЧООХТАНАРҒА

Мин хоосхачаамнаң чорҗан алтынзар кір парғам. Хоосхачахтың тырҗахтары чіттиҗ, аннаңар чабал нимені чаҗын кирбес. Че хоосхачаҗым үр сыдаспаан, чорҗан алтынаң тизе халған. Аны тудып аларҗа тіп, тура істіңе сүріс чөрчем. Че кинетің минзер кем-де кинетің көрчеткенге төбй пілдір парған. Мин, хыптынаң пычак тудына, чорҗан алтынзар чазыныбысхам. Хайди даа пурулуҗып тирлезем, сыдасчам, чорҗан алтынаң сыхпинчам. Іди чада-чада узубыстырбын.

Иртен пабама хорыхханымнаңар хоптанҗам. Пабам, маҗаа чоо айап парып, ічемні мині іди чалҗызың артыс салған үчүн көксеең.

Анаң мині иирлерде чоох-чаахнаң одырарҗа хатап хада ал чөр сыхханнар. Амды мин иркік чохта ай-сым одыр турғам. Соонаң маҗаа улугларның чооҗын истерге хыныҗ полыбысхан. Таҗлар паза сулҗар ээлеріненер, ээліҗ чирлерденер кип-чоохтарың тынмин даа исченмін. Олар пар полчатханнарына киртінченмін. Пірееде олар поэзыма даа көрінченнер.

Ідөк андаҗ чоох-чаахтар хоостыра поэзы чон аразында хайди тудынарданар піліп ал турғам. Көзидіме алза, чирде одырып, холларыңнаң кистінде тайанарҗа чаратпачаннар. Паба-іченнің чуртазың хызырчазың тіченнер. Ідөк ээкті тайанып одырарҗа чарабас полған. Чуртазың чобаҗлыҗ полар тіп сизидірченнер.

Олаңай чуртастанар даа чоохтаза халчаннар. Кем, постан пол парып, паба-ічезің көрбинче, аны соонаң поэзының палалары көрбестер. Улуҗны улуглирҗа, кічигіңиң хыйыхтабасха үгретченнер. Кизилеріңиңиң салбин хыйыхтаза, ол ниме соонаң ол кизее читчен одыр. Аҗаа хоза пала-пархаларының үлүзі чох полар. Аннаңар, ноо даа нимені итчетсе алай чоохтанчатса, ундутпасха кирек: прай ол ниме үчүн нандырарҗа килізер.

Пістің чон азанчыҗ. Прай нименің үчүн «төлечеең» піліп чуртачан. Анзы пурунҗыдаң сыҗара өбекелерібістен парча. Пасказының чобаан сизинмеен кизі постина даа туных пол парарҗа аябаас.

Лариса РАЙКОВА